

Francesc Colom i Gamboa

Autor: Carles Camp
Data de publicació: 07-10-2026

En Carles Camp ens ofereix un estudi revelador sobre l'anomenat Vasco Núñez de Balboa, primer fundador europeu al continent americà, i posa de manifest que era en realitat En Francesc Colom i Gamboa, nét del Descobridor.

No gaires anys després d'haver-se establert a Santo Domingo i altres illes del Carib, els colonitzadors i exploradors varen començar a interessar-se per la zona que va des de la meitat oest de l'actual Panamà fins el nord-oest de l'actual Colòmbia. Van anomenar Darién aquests territoris.

Després del fallit intent d'En Colom, el 1503, de l'establiment de l'assentament de Santa Maria de Betlem, cal esperar fins el 1510 per trobar-hi els primers assentaments espanyols.

Aquell era, i és encara, un lloc estratègic, lloc de pas entre Mesoamèrica, els Andes i la regió de Chibcha, el que avui en dia es coneix com a Colòmbia. Era un lloc d'encreuament de diverses rutes comercials que funcionaven des de temps immemorials.

En aquest lloc, clau i estratègic, fou on l'anomenat Vasco Núñez de Balboa va decidir fundar la primera població europea al continent americà: Santa María la Antigua del Darién. La justificació d'aquest nom és que a Sevilla també hi ha una església d'aquesta advocació mariana. Veurem ara què se'n sap d'aquest home. El 1513 va travessar l'istme de Panamà, essent el segon europeu que veia el que després s'anomenaria Oceà Pacífic i que, llavors, i durant bastant de temps, es va anomenar Mar del Sud.

Se'ns explica que era natural de Jerez de los Caballeros i que va néixer pels voltants de 1475. Es creu que el seu pare era l'hidalgo Álvaro Núñez (o Martínez) de Balboa[1], i no se sap (gairebé) res de la seva mare. No se sap res de la seva infància, com acostuma a passar amb aquests conquistadores castellans motllurats per la censura. Només se sap

que sabia llegir i escriure[2] i que practicava l'esgrima[3]. Un altre historiador ni tan sols s'atreveix a parlar del seu pare[4], i la Gran Enciclopèdia Catalana es limita a dir que era «possiblement d'origen noble»[5]. Altres autors diuen que era d'origen gallec, no pas extremeny, de llinatge «incert», i que és probable que fos fill d'un tal Nuño Arias de Balboa i d'una desconeguda i anònima dama de Badajoz[6]: típic rastre de les potineries dels censors.

Essent adolescent va entrar de patge d'En Pedro de Portocarrero, VIII Senyor de Moguer, on va ser present en els preparatius del viatge a la Descoberta. Va residir a Còrdova i va tenir casa a Sevilla, sense que se sàpiga com se la va pagar [7]. Ja hem vist en altres estudis com Moguer substitueix Begur, i caldria veure qui era el Senyor de Begur en aquells temps.

Se'ns explica que es va embarcar a l'expedició d'En Bastidas, la que s'han inventat que va sortir de Sevilla, ja que, en realitat, va sortir de Barcelona[8]. Aquí els censors no van badar i van incloure un Vasco Núñez de Balboa a la llista dels expedicionaris, i el fan veí de Jerez de los Caballeros[9].

No va tornar a Espanya perquè va preferir instal·lar-se a Santo Domingo, on va invertir la part del botí que li tocava de l'expedició. Les coses li van anar malament, es va endeutar i va planejar marxar de la illa cap a Terra Ferma per provar si allí les coses li anirien millor[10].

El 1508 el rei Ferran II de Catalunya va dividir en dues governacions la Terra Ferma que es començava a conèixer: la del Cap de Vela (a l'actual Colòmbia) i la de Gracias a Dios (aproximadament a la frontera entre les actuals Honduras i Nicaragua). El Golf d'Urabà era el límit d'ambdós territoris: l'anomenada per la censura Nueva Andalucía a l'est, governada per l'Alonso de Ojeda, i Veragua a l'oest, governada per En Diego de Nicuesa.

A En Núñez les coses li van anar malament, es va endeutar i va planejar marxar de la illa cap a Terra Ferma per provar si allí les coses li anirien millor. Això no era gens fàcil, atès que el virrei Jaume Colom (anomenat Diego Colón per la historiografia) havia decretat que ningú que tingués deutes no podia marxar de l'illa. Val a dir que l'historiador dominicà Frank Moya Pons no en diu res d'aquesta suposada prohibició[11] [12].

Es va embarcar d'amagat; concretament, es va posar dins d'una bóta, a la nau de l'expedició d'un tal Martín Fernández de Enciso, que anava a Nueva Andalucía, i a qui la censura li atorga el molt castellà càrrec de alcalde mayor. Quan l'Enciso el va descobrir, el va voler llençar a mar, però amics i coneguts d'En Gamboa que anaven a l'expedició el van persuadir que no ho fes[13].

Varen arribar a prop de San Sebastián de Urabá, on En Francisco Pizarro s'hi havia quedat amb uns pocs homes i ja en marxava per tornar cap a Santo Domingo després d'haver resistit l'hostilitat dels indígenes durant trenta dies, tal com l'Ojeda l'hi havia manat. Van decidir abandonar San Sebastián de Urabá i fundar una nova ciutat en un altre indret, a la part occidental del Golf d'Urabà, més fèrtil i habitada per indígenes menys bel·licosos. Malgrat això, es van haver d'enfrontar a uns cinc-cents nadius hostils. Els espanyols es van encomanar a la Virgen de la Antigua —de Sevilla, és clar— i van poder fer servir el nom d'aquesta advocació mariana per anomenar la nova ciutat en senyal d'agraïment, el desembre de 1510. Acte seguit, es van sotmetre al lideratge d'En Balboa, que, segons sembla, tenia un impressionant do de gents i una gran capacitat de lideratge i de persuasió.

Després d'aquest guió servit per la censura, digne de la factoria Disney o similars, ara mirarem si podem saber-ne la veritat.

Retrat de l'anomenat Vasco Núñez de Gamboa, anònim. S'hi observa que du el bastó reial.

En el seu retrat, d'autor anònim, veiem com, en efecte, aquest home d'origen no gaire clar llueix un ceptre —un bastó reial—, reservat a homes de casa reial, de sang reial, en aquest cas catalana, i veurem que també portuguesa. Intentarem identificar-lo.

Aquest cognom Balboa és, al meu entendre, una adaptació del cognom Gamboa, que era com s'anomenava la família que llavors eren els senyors de Pals i de Torroella de Montgrí, al Baix Empordà.

En efecte, En Joan de Gamboa, d'origen navarrès[14], consta com un dels defensors de la reina Joana Enríquez a la Força Vella de Girona el 1462 als inicis de la Guerra Civil Catalana del 1462-1472[15], i tenia exploradors que la informaven del moviment de l'enemic a l'octubre de 1466[16]. La documentació certifica una gran quantitat de serveis militars a favor de la causa reialista en aquesta guerra: no solament la seva col·laboració en la defensa de Girona, sinó que també va realitzar una gran quantitat d'exitosos serveis militars al seu bàndol i se'n destaca la seva presència constant i la seva intensa activitat [17]. Per aquesta raó, el 4 de gener de 1467, Joana el va armar cavaller i li va concedir títol de noblesa al capità dels castellans, Johanxo de Gamboa. No havent-n'hi prou, amb això, el 21 de gener següent li atorga el castell, ciutat i baronia de Pals, al Baix Empordà, llavors rebel al rei, així com el lloc de La Pera[18].

En Juan López de Gamboa, que era el seu nom original complet, era senyor de la vila de Pals i capità de Torroellla de Montgrí des que el príncep Ferran —el futur Ferran II— era molt jove. En Gamboa ja va formar part de la cort que el seu pare li va organitzar: la coneguda com la Casa del Primogènit, on En Joan de Gamboa hi constava com a cavallerís[19].

Tornem a Amèrica. Aquesta és la bandera o escut de la població fundada per l'anomenat Vasco Núñez, anomenada Santa Maria l'Antiga de Darién:

Hi veiem una torre daurada (or) sobre fons vermell (gules) coronada pel Sol i un jaguar i un caimà, els nous animals que els europeus van trobar en aquesta terra americana, rampants.

L'explicació de la historiografia seria que aquest escut està basat en l'escut de Castella, però no és així per dues raons:

La primera és que en aquells temps, i tal i com és ara, l'escut del regne castellà anava unit al del regne lleonès: un lleó vermell (gules) rampant sobre fons blanc,

Per aquesta raó, pintar així l'escut de Castella seria una gran anomalia mai vista des de feia segles.

La segona, i més important, és que a l'escut de Santa Maria l'Antiga del Darién i apareix una torre, i a la de Castella hi apareix un castell:

Encara que a primer cop d'ull puguin semblar el mateix, es tracta de dos símbols heràldics clarament diferents.

Així, doncs, d'on podria venir l'escut d'aquesta primera població europea al continent americà?

Si, efectivament, aquest Balboa era en realitat un Gamboa, l'escut de Torroella de Montgrí potser s'hi podria semblar.

Aquest és l'actual escut de Torroella de Montgrí: una torre grisa sobre el senyal del comte de Barcelona[20], ja que la vila va pertànyer a la Corona fins el 1272, quan va esdevenir baronia de Torroella, i per això dur la corona amb quatre borles, símbol de baronia[21].

El motiu del color gris és que en els dos escuts que hi ha esculpits en dos murs diferents de la població hi figura aquesta torre de color gris. En canvi, però, a l'església del Sagrat Cor de Girona, concretament al vitrall situat damunt

l'altar major, hi figuren els escuts de tots els arxiprestats del bisbat de Girona, i el de Torroella s'hi representa amb la torre de color or sobre el senyal reial. I també, a l'església parroquial de Torroella, al peu de l'altar de Sant Genís, s'hi repeteix aquesta imatge.

Per què, doncs, les imatges exposades al carrer d'aquest escut són grises i no daurades? Al meu entendre és que, al ser esculpides, se'ls va posar al damunt una pàtina d'or que amb el temps, estant a l'aire lliure i exposades als elements, aquesta pàtina va desaparèixer i ben aviat va quedar visible la part metàl·lica de sota, de color gris, que és la que es veu ara.

L'escut de Santa Maria l'Antiga de Darién està, al meu entendre, absolutament inspirat en l'escut de Torroella. La corona baronial va ser canviada per un Sol, es va treure el símbol reial i se'l va substituir pel color vermell.

En aquest moment no podem saber per què es va triar justament aquest color. Potser hi podria tenir alguna cosa a veure l'escut de la veïna població de Torroella de Montgrí, Palau-Sator, que té com escut un palau daurat sobre fons de gules (vermell) envoltat de símbols que representen els diferents nuclis de població de l'actual municipi. Palau-Sator és al bell mig de Torroella de Montgrí i de Pals, per la qual cosa els Gamboa de ben segur també n'eren senyors.

Però, com expliquem el bastó reial?

L'Alba Vallès va saber de l'existència d'un document a partir del qual es dedueix que En Jaume Colom va tenir un fill amb una dama anomenada Isabel de Gamboa[22]. El fet que el document sigui redactat en castellà i es guardi a l'Arxiu de Protocols Notarials de Sevilla ja ens confirma que està manipulat.

En aquest escrit, datat el 12 de maig de 1520, en Jaume demana al seu germà Ferran que tingui cura de gestionar el plet que Isabel de Gamboa li havia posat. Resulta que en Jaume i na Isabel s'havien casat en matrimoni secret, que els Usatges permetien. Era un matrimoni legal, però sotmès a severes limitacions, entre elles una possible pèrdua de l'herència. Fruit d'aquesta relació, l'octubre del 1508 va néixer un fill, anomenat Francesc, Francesc Colom i Gamboa, de qui no se sap què se'n va fer. Cal recordar que un germà del pare d'En Ferran Colom es deia Francesc. En Jaume no es va poder casar perquè el rei el va obligar, el mateix 1508, a casar-se amb María Álvarez de Toledo. Isabel de Gamboa, a qui la historiografia fa basca (vizcaína), va estar pledejant per intentar anul·lar aquest matrimoni[23].

Tot aquest guió està basat en la suposició que En Jaume Colom, segons la censura, havia nascut el 1479.

En Jordi Bilbeny ha investigat a bastament els fills d'En Joan Colom, el Descobridor. Fruit de les seves recerques resulta que, durant la Guerra Civil Catalana del 1462-72, En Jaume Colom ja era major d'edat[24], per la qual cosa hauria nascut pels voltants de 1440. Si les dades donades per la censura fossin certes, resulta que el 1508, amb seixanta-vuit anys, encara era solter, o potser vidu sense fills, i va deixar embarassada una jove soltera d'uns vint anys d'edat, força més jove que ell. Aquets fets no són ni versemblants ni plausibles.

El seu germà Ferran, fill d'En Cristòfol Colom i de Felipa de Coïmbra, havia nascut cap al 1465 a Portugal. Felipa era néta d'En Jaume d'Urgell el Dissortat i, per tant, de sang reial[25]. En Ferran, consegüentment, també era de nissaga reial. No és endebades que en Jordi Bilbeny l'anomena príncep portuguès.

Tenint en compte que la censura acostumava a canviar les dates de deu en deu o de vint en vint anys, podem deduir que en Francesc va néixer el 1488, i que el seu pare era En Ferran Colom. Això sí que té versemblança. Per aquells anys, En Joan Colom de ben segur feia llargues estades a Pals per anar preparant l'expedició de la Descoberta, i en Ferran, llavors de vint-i-pocs anys, el va acompanyar en més d'una ocasió. I En Joan de Gamboa llavors era propietari feudal del castell, de la ciutat i de la baronia de Pals —com ja he dit—, per la qual cosa ambdós Joan varen haver de veure's sovint. En aquestes estades i trobades va ser quan el jove Ferran i la jove Isabel, tots dos joves de poc més de vint anys, es van enamorar, es van casar en secret i van concebre en Francesc.

El rei Ferran va impedir en Ferran que es casés, perquè, si no, en ell seguiria la nissaga d'En Jaume d'Urgell. No solament li va impedir de casar-se, sinó que no va permetre que en Francesc fos legitimat, i per això perdia els seus drets a la Corona que podria heretar el seu rebesavi Jaume.

Quan en Francesc va arribar a la vintena es va trobar que, malgrat el seu origen i haver rebut una formació de nivell, no

tenia cap futur. Va decidir anar a Santo Domingo quan tindria 20 o 21 anys (és a dir, el 1508 o 1509), on el seu oncle Jaume Colom n'era virrei, i des d'allí tenir oportunitats de prosperar en totes les oportunitats que s'anaven obrint al Nou Món per als catalans.

L'historiador dominicà Frank Moya Pons ha estudiat profusament la història i la població de Santo Domingo. Entre altres temes ha publicat una relació (Relación de Repartimiento) de la població espanyola del 1514 que tenia concessions d'indígenes al seu servei en aquest territori. Malgrat que els noms i cognoms estan canviats i traduïts al castellà resulta que hi trobem un Francisco Colón com a veí de la ciutat de Santo Domingo, a qui se li havia concedit un repartimiento amb 10 naborías[26] (grups d'indígenes que treballaven pels colonitzadors) i cal suposar que també li havien concedit terres perquè fossin treballades per aquests serfs que se li havien assignat. Consta com a veí, que hi era censat, per dir-ho en termes moderns, però no hi residia, atès que era fent les seves activitats al Darién. No diu que fos parent de l'almirante Diego Colón, com li diuen ells, de ben segur perquè tècnicament era un bastard, nascut en un matrimoni secret no validat ni pel rei ni per l'Església.

Hi consta també un Vasco Núñez, que tenia un repartimiento junt amb un tal Alcántara, l'únic cas de repartimiento compartit en tota la relació que fa En Frank Moya [27]. Possiblement, el censor havia de rumiar-se quin cognom li posava al tal Vasco Núñez i se'n va oblidar.

Això demostra que aquest home no podia haver nascut el 1508 com pretén la historiografia, ja que a sis anys no es pot ser un colonitzador. Si va néixer el 1488, el 1508 ja tindria vint anys, i seria un bon moment per emigrar. El que es va trobar a Santo Domingo no el va convèncer i va emprendre noves aventures a fi de millorar la seva situació i fer-se un futur.

L'anomenat per la historiografia Vasco Nuñez de Balboa era en realitat En Francesc Colom i Gamboa, nét d'En Joan Colom el Descobridor.

El nom de Santa Maria de l'Antiga de ben segur que va venir de la capella de la Mare de Déu de l'Antiga, de gran devoció a la Barcelona d'aquells temps, ciutat on En Francesc Colom hi va residir un temps.

Carles Camp

Bibliografia:

-Arranz Márquez, Luis (1982): Don Diego Colón, almirante, virrey y gobernador de las Indias. Editorial CSIC.

-Asenjo García, Frutos (1991): Vasco Núñez de Balboa. El descubrimiento del Mar del Sur, Sílex Ediciones, Madrid.

-Bassa, David (2003): Totes les preguntes sobre Cristòfol Colom. David Bassa entrevista Jordi Bilbeny, Llibres de l'Índex, Barcelona.

-Coll Julià, Núria (1953): Doña Juana Enríquez, lugarteniente real en Cataluña, Patronato «Marcelino Mnéndez y Pelayo », Biblioteca «Reyes Católicos », Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid.

-Correa Gamero, Feliciano (2014): La fantástica historia de un hidalgo español, Tecnigraf Editores, Badajoz.

-Gran Enciclopèdia Catalana (1994), Quarta reimpressió (actualitzada), Enciclopèdia Catalana, S.A., Barcelona.

-Fernández, Tomás & Elena Tamaro (2004): Biografia de Vasco Núñez de Balboa [Internet]. Barcelona, España:

Editorial Biografías y Vidas.

-Fluvià i Escorsa, Armand de, et al (2011): Els símbols del ens locals de Catalunya, Generalitat de Catalunya, Departament de Governació, Direcció General d'Administració Local, Barcelona.

-Francisco Olmos, José María de (2011): Fernando el Católico y su trayectoria política e institucional en la Corona de Aragón (1452-1479): infante, duque, príncipe y rey, Hidalguía: la revista de genealogía, nobleza y armas, n. 344.

-Mena García, Carmen (2011): El oro del Darién. Entradas y cabalgadas en la conquista de Tierra Firme, Fundación Pública Andaluza Centro de Estudios Andaluces; Consejería de Presidencia, Junta de Andalucía, Sevilla.

—(2012): Con Rodrigo de Bastidas y Cristóbal Colón se inicia la historia de Panamá, dins Descubridores de América. Colón, los marinos y los puertos, Sílex Ediciones, Madrid.

-Moya Pons, Frank (1978): La Española en el siglo XVI 1493-1520, Colección "Estudios", Universidad Católica Madre y Maestra, Santiago, República Dominicana.

—(1987): Después de Colón. Trabajo, sociedad y política en la economía del oro, Alianza Editorial, Madrid.

-Sobrequés i Vidal, Santiago & Sobrequés i Callicó, Jaume (1973): La Guerra Civil Catalana del Segle XV, Edicions 62, S.A.

-Vallès i Formosa, Alba (novembre-desembre de 2011): «El matrimoni secret de Diego Colón», Terra Rubra, núm. 133 (2011), Tarroja de Segarra.

NOTES:

[1] Correa, 2014, p. 108

[2] Correa, 2014, p. 193

[3] Correa, 2014, p. 207

[4] Asenjo, p. 12

[5] Gran Enciclopèdia Catalana, vol. 16, p. 259

[6] Fernández & Tamaro, p. 2004

[7] Correa, 2014, p. 174

[8] Correa, 2014, p. 247-248

[9] Mena, 2012, p. 398

[10] Correa, 2014, p. 247-248

[11] Moya, 1978

[12] Moya, 1987

[13] Correa, 2014, p. 251-252

[14] Sobrequés, Sobrequés, 1973, vol. I, p. 255

[15] Coll, 1952, p. 33

[16] Coll, 1952, p. 159

[17] Sobrequés, Sobrequés, 1973, vol. I, p. 192 i 204 (nota 285), 205, 255-256, 262; vol. II, p. 51, 66, 80 (nota 62) i 162 (nota 81).

[18] Coll, 1953, p. 175-176

[19] Francisco, 2011, p. 451

[20] Fluvià i Escorsa, Armand de, et al, 2001, entrada «Torroella de Montgrí»

[21] Fluvià i Escorsa, Armand de, et al, 2001, «Prefaci»

[22] Vallès, 2011, p. 8-10

[23] Arranz, 1982, p. 83-84

[24] Bassa, 2003, p. 125

[25] Bassa, 2003, p. 126-127

[26] Moya, 1978, p. 304

[27] Moya, 1978, p. 298